

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА
СВІТЛАНА КОЛЯДА
ОЛЕКСАНДР КИРІЄНКО

**ПИЛИП
ОРИК**

Харків
«Фоліо»
2019

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Історію рідної Батьківщини слід не лише знати, а й розуміти, брати до голови її науку. Нарешті, перед нами виразніше вимальовуються постаті видатних українців, які довгий час були або забуті, або ж просто замовчувані взагалі. І ось нині ми можемо неупереджено розглянути їхню діяльність, оцінити їхні вчинки, збагнути їхнє місце в історії нашого народу.

Одним з таких борців за вільну від московського панування Україну був наступник Івана Мазепи і його сподвижник — військовий і політичний діяч, дипломат, гетьман у вигнанні Пилип Орлик (1710—1742).

Гетьман Пилип Орлик, безперечно, посідає окреме місце в галереї українських національних діячів XVIII століття. Взнявшись продовжувати «справу І. Мазепи», йому довелося взяти на себе і весь тягар проблем, пов'язаних з гетьманством. Перебуваючи за межами Гетьманщини, у роки еміграції П. Орлик не втрачав оптимізму в боротьбі за автономію Гетьманщини, працюючи енергійно, наполегливо та невтомно, до самопожертви, щоб не лишалося сумнівів у його безкорисли-

вості і чистоті намірів. Високоосвічений, з тонким політичним розумом, знавець багатьох мов, наділений літературним хистом, гуманіст, схильний до романтичного й ідеального, Пилип Орлик вирізнявся високою шляхетністю, мав уразливу душу й чутливе серце. Деякі дослідники характеризують його «як нового Дон-Кіхота в ліпшому, ідеальному значенні, як людину, що не мала в собі ані однієї казки».

Діяльність гетьмана Пилипа Орлика безперечно стала однією з важливих сторінок державної та військової історії України.

Знайомство з біографією гетьмана в еміграції, сподіваємось, допоможе сучасному читачеві зрозуміти нелегкий і водночас трагічний період в історії України, усвідомити місце та роль Пилипа Орлика в історії українського народу.

ПОХОДЖЕННЯ

Пилип Орлик народився 11 жовтня 1672 р. (21 жовтня за н. ст.) у селі Касута Ошмянського повіту Віленського воєводства Великого князівства Литовського. Назву село дістало від назви річки Касетки, яка впадає у Вілію. Нині це територія Білорусі, невеличке село Вілейського району Мінської області.

Документи свідчать, що з XV ст. це поселення було маєтком-замком урядовців Великого князівства Литовського, в якому налічувалося 206 селянських дворів.

Протягом XVI — початку XVII ст. Касута належала відомому литовському роду Сапег.

Сучасна Касута, розташована неподалік населеного пункту під назвою Криве Село, є швидше хутірцем, ніж селом. Нині тут проживає близько десятка селян.

Ще наприкінці XVIII ст. у селі височів старовинний дерев'яний храм Успіння Пресвятої Богородиці, де, очевидно, після народження й було охрещено Пилипа Орлика. Сьогодні на його місці стоїть кам'яна церква Св. Петра і Павла, збудована набагато пізніше — вже у 1868 році. На околиці села

збереглися рештки зруйнованого старовинного панського маєтку.

Давня історія родини Орликів відома нам з генеалогічної довідки, укладеної сином гетьмана, генералом французької армії Григором Орликом 1747 р. і схованої в замку Дентевілів. Першим з чеського роду баронів згадується у 1121 р. Станіслав Орлик — прародич двох гілок, представники яких оселилися на Шлезьку (Сілезія) в Польщі. Зберігся оригінал диплома імператора Фердинанда від 12 липня 1624 року — «Графові Орликові з Моравії». Тут сказано, що «Орлик слов'янською мовою означає орла і в Угорщині ця родина має ім'я “Olach”». На той час Орлики вже поділилися на дві гілки і лише одна з них проживала у володіннях імператора, а друга, протестантська, під час гуситських війн XV ст. емігрувала до Польщі — у Краків. Так, одні Орлики, католики, що подалися до Польщі, прийняли до свого родового прізвища ще ймення «de Laziska», а інші, протестанти, увійшли з часом до складу німецької аристократії та зберегли старе ймення «von Orlick».

Як вважають історики, ймовірно після 1620 р. польська гілка Орликів, з якої походив Пилип Орлик, переселяється до земель Білорусії, які на той час перебували у складі Литви. Що спонукало переселитися родину, достеменно невідомо. Можливо, що Орликів до Литви запросив вітебський воєвода Микола Сапега.

Польська лінія мала своїм продовжувачем Яна Криштофа Орлика, який одружився з дочкою подільського воєводи Пиляви з Бучача Беаті й помер у 1592 році. Їхнім сином був Степан Орлик, який помер у 1636 р., полишивши сина Степана, батька майбутнього гетьмана.

Про власне коріння П. Орлик пише у своєму «Щоденнику подорожнього»: «Предок мій під час чеської революції, коли була війна гуситів, переселився з Чеського королівства до Польщі. В Кракові, в костьолі Святого Станіслава лежить мій прадід Станіслав Орлик».

На жаль, Пилипко ріс сиротою, бо його батько, Степан Орлик, на 51-му році життя, героїчно воюючи у складі польсько-литовської армії, загинув під час битви з турками під Хотиним у 1673 р. Пилип його майже не знав — на момент смерті батька йому не виповнилося й року. Синові у спадок перейшов шляхетський герб «Новина». Детальний опис цього герба знаходимо у вченого геральдиста К. Несецького: «У блакитному полі біле вуха від казана, повернуте обома кінцями догори; посередині у ньому меч, спрямований рукою в'ям догори, а вістря вниз. У нашоломнику нога в латах з острогою, ніби вперта коліном в корону, а п'ятою спрямована ліворуч».

Мати майбутнього гетьмана — Ірина Малаховська — походила з православного литовсько-білоруського шляхетського роду Малаховських-Володкевичів. Вона народила своєму чоловікові Степану Орлику двох синів — старшого Степана, що помер бездітним, і молодшого — Пилипа, майбутнього гетьмана. Пилипу дістався батьківський маєток на Мінській землі, який був незабаром спроданий, і родина перебралася в Україну.

Сам гетьман добре знав свій родовід, з великою пошаною ставився до своїх предків, діяльністю своєю примножуючи славу власного роду.

РОКИ НАВЧАННЯ ТА ЗМУЖНІННЯ

Як ми вже зазначали, Пилип Орлик утратив батька, ще коли йому не виповнилося й року. Отож у дитинстві він перебував під опікою матері. І хоча Пилипів батько був католиком, мати охрестила свого сина за православним обрядом.

Початкову освіту Пилип Орлик дістав у родовому маєтку. Наступним етапом у його освіти стало навчання в школі при місцевому монастирі Св. Василіана у Касуті, подальшу освіту він здобував, навчаючись у єзуїтському колегіумі у Вільно (нині Вільнюс, Литва).

Мати намагалася зробити все можливе для того, щоб дати Пилипові належне його соціальному становищу виховання та високу за рівнем освіту.

На початку 90-х р. XVII ст. майнові проблеми родини змусили Ірину Малаховську продати свої маєтності в Білорусії й переїхати разом із сином до Києва.

У Києві Орлик вступає до філософського класу Києво-Могилянського колегіуму (з 1701 р. — академії), єдиного вищого навчального закладу на східнослов'янських теренах Східної Європи, у котрому могли навчатися як представники

заможних станів населення України, так і вихідці з інших країн. Саме зі стін колегіуму вийшло чимало державних, церковних і наукових діячів України та всієї Східної Європи.

П. Орлик став одним з найкращих випускників, який навчався з великим сумлінням і наполегливістю, виявляючи талант ораторства і поетичної обдарованості, цікавився філософією і літературою, добре володів українською, польською, церковнослов'янською, болгарською, сербською, латинською, італійською, німецькою, шведською, французькою, старогрецькою, новогрецькою і турецькою мовами. В академії Пилип Орлик виявляв особливий інтерес до філософсько-богословських наук, а також оволодів бароковим пишним красномовним стилем. Навчився у логічній, ясній, прозорій формі складати листи, меморіали, маніфести. Це яскраво проявляється в усіх його літературних доробках. Час навчання у колегіумі позначений у П. Орлика формуванням письменницького таланту. Його поетичні твори зберігалися в бібліотеці генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка в збірці поезій викладачів, учнів Академії 1709 р., переписаній рукою власника, де серед поезій професорів Академії Стефана Яворського, Феофана Прокоповича були і вірші Пилипа Орлика. Він складав панегірики — хвалебні вірші на честь окремих історичних діячів — своїх сучасників.

ЗМІСТ

Слово до читача	3
Походження	5
Роки навчання та змушніння	8
Кар’єрне зростання	10
Сподвижник гетьмана Івана Мазепи	19
Мазепинська катастрофа	22
Обрання гетьманом	25
«Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу...»	33
Похід на Правобережну Україну	42
«Прутська справа»	50
Пилип Орлик — перший PR-менеджер «українського питання»	63
Безвідрадно тяжке перебування у Швеції (1714—1720)	67
Блукання Європою	74
Полювання на гетьмана	80
У турецькій стороні	84
Нові надії та нові розчарування	89
У боротьбі до останнього	98
Слава батьків у славі їхніх дітей	105
Використана література	119